

УДК 821.161.2-97Довженко:504.61(477)“195”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2024.04.068>

БОНДАРЕНКО ГАЛИНА

кандидатка історичних наук, провідна наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3448-494X>

BONDARENKO HALYNA

a Ph.D. in History, a chief research fellow at the Ukrainian Ethnological Centre Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3448-494X>

Бібліографічний опис:

Бондаренко, Г. (2024). Поема про море сліз, або Хроніки катастрофи. Олександр Довженко про Каховську ГЕС. *Народна творчість та етнологія*, 4 (404), 68–75.

Bondarenko, H. (2024). A Poem on the Sea of Tears, or the Chronicles of a Disaster. Oleksandr Dovzhenko about Kakhovka Hydroelectric Power Plant. *Folk Art and Ethnology*, 4 (404), 68–75.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ПОЕМА ПРО МОРЕ СЛІЗ, АБО ХРОНІКИ КАТАСТРОФИ. ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО ПРО КАХОВСЬКУ ГЕС

Анотація / Abstract

У статті за матеріалами щоденникових записів Олександра Довженка досліджено реалії будівництва Каховської ГЕС (1950–1956), що стала черговим етапом сталінського плану «приборкання природи». Унаслідок бездумних, ідеологічно зумовлених рішень було завдано непоправної шкоди екології України, її демографічно-поселенській структурі, культурній та історичній спадщині. У 2023 році дамбу водосховища підірвали російські окупаційні війська, що спричинило глобальну екологічну катастрофу. У зв'язку із цим зріс інтерес до історії будівництва, правдивих свідчень про той час. О. Довженко п'ять років працював тут над створенням фільму про рукотворне море. Спілкування з будівельниками, людьми, що змушені були переселятися, назавжди втрачаючи свою малу батьківщину, дали змогу йому створити власну хроніку подій у їх художньому осмисленні. Комуністичний пафос щоденників, зумовлений захопленням митця ідеєю зрошення посушливих степів і певною мірою самоцензурою людини, змушеної виживати в умовах ідеологічно-силового тиску, згодом змінюється сумнівами в доцільності того, що відбувається. З'являється запис про почуття чогось страшного й неминучого, що має стати-

ся. Письменник стає свідком катастрофи; на його очах розгортаються есхатологічні сюжети загибелі унікального українського світу. У розвідці аналізуються три основні теми, до яких прикута авторська увага: природа, історія, люди. Втрата вікових природних ландшафтів (Великого луку), затоплення тисячі історичних пам'яток (скіфських поховань, місць козацьких січей), знищення народної архітектури, сакральних будівель, господарських угідь, зламані людські долі спонукають О. Довженка до пошуку варіантів запобігання лиху. Написані ним доповідні записки до Ради Міністрів, Академії архітектури дали змогу внести національний колорит у міський простір Нової Каховки, позначити ворота шлюзів Каховської ГЕС козацькими символами – кораблями-чайками. Розгортання будівництва і спричинені ним наслідки приводять митця до думки про недоцільність подальшого будівництва штучних водойм на Дніпрі. Озвучене міркування він безуспішно намагався донести причетним до цього фахівцям. Подальший досвід підтвердив правдивість його висновків. Після підриву Каховської ГЕС 2023 року було знову затоплено близько 80 сіл. Після того як вода зійшла, усупереч песимістичним прогнозам екологів, на цій території за рік виріс вербовий ліс, археологічні пам'ятки знову опинилися на суходолі. З'явилися перші несміливі припущення про можливість повернення Великого Лугу. Видається, що слідом за Довженком, який вірив у нескореність українства, силу народного духу, можемо вважати це глибоко символічним явищем, яке дарує надію на те, що все лихо неминуче буде переможене.

Ключові слова: щоденники Довженка, затоплені села, знищення спадщини.

The article is based on the diary entries of Oleksandr Dovzhenko. The realities of the construction of the Kakhovka hydroelectric power station (1950–1956), which has become another stage of Stalin's plan to "tame nature" are investigated in the article. As a result of thoughtless, ideologically driven decisions, irreparable damage has been done to Ukraine's ecology, its demographic and settlement structure, cultural and historical heritage. On June 6, 2023, the dam of the reservoir has been blown up by Russian occupation forces, causing a global environmental disaster. In this regard, interest in the history of construction and true testimonies about that time has grown. Oleksandr Dovzhenko has worked here for five years to create a film about the man-made sea. Communication with construction workers, people who have been forced to move, losing their small homeland forever, enabled him to create his own chronicle of events in their artistic comprehension. The communist pathos of the diaries is caused by the artist's passion for the idea of irrigating the arid steppes and, to a certain extent, the self-censorship of a person forced to survive under ideological and power pressure, which later gives way to doubts about the expediency of what is happening. A record on a sense of something terrible and inevitable that is about to happen appears. The writer witnesses a catastrophe, and eschatological plots of the destruction of the unique Ukrainian world unfold before his eyes. Three main themes on which the author's attention is focused: nature, history, and people, are analyzed in the study. The loss of centuries-old natural landscapes (the Great Meadow), the flooding of thousands of historical monuments (Scythian burials, places of the Cossack Sich), the destruction of folk architecture, sacred buildings, farmlands, and broken human destinies have prompted O. Dovzhenko to search for options to prevent the disaster. His memoranda to the Council of Ministers and the Academy of Architecture have allowed him to add national color to the urban space of Nova Kakhovka, to mark the gates of the Kakhovka hydroelectric power station sluices with Cossack symbols – gull ships. The start of construction and the consequences it caused have led the artist to believe that it is inexpedient to continue building artificial reservoirs on the Dnipro. He has tried unsuccessfully to convey this idea to the specialists involved. Further experience has confirmed the truth of his conclusions. About 80 villages have been flooded again after the Kakhovka hydroelectric power station is blown up in 2023. After the water has receded, contrary to the pessimistic predictions of environmentalists, a willow forest has grown in this area within a year, and archaeological sites are once again on dry land. The first timid assumptions about the possibility to return the Velykyi Luh (the Great Meadow) have appeared. It seems that, following Dovzhenko, believing in the unconquerability of Ukrainianhood and the power of the national spirit, we can consider this a deeply symbolic phenomenon that gives us hope that all evil will be inevitably defeated.

Keywords: Dovzhenko's diaries, flooded villages, destruction of heritage.

Актуалізація. Серед штучних водойм, створених на Дніпрі в рамках сталінського плану «приборкання природи», Каховська ГЕС (1951–1956) є найвідомішою. Її спорудження мало показати всьому світу перевагу людини над природою, переваги соціалізму над капіталізмом. Через це будівництво

з перших днів мало потужний культурно-інформаційний супровід. Про «найвеличнішу будову комунізму» було знято десятки документальних хронік, написано сотні репортажів, статей у місцевій та центральній тогочасній пресі. Для художньої інтерпретації та героїзації подій рекрутувалися

письменники, тут проводились їхні творчі наради, запрошували кобзарів, поетів, митців різного профілю.

Виклад основного матеріалу. Роботу над ігровим фільмом про рукотворне море починав кінорежисер Олександр Довженко. У підсумку кінокартина «Поєма про море», за Довженковим сценарієм, вийшла на екрани 1958 року в режисерській версії Юлії Солнцевої, уже після смерті митця. Звісно, усі твори із цієї тематики проходили сувору цензуру. Говорити чи писати правду про новобудову та її наслідки тривалий час забороняли. Лише з початку 2000-х з'являються публікації про затоплені села, виходять без купюр щоденникові записи О. Довженка. Минулого року про Каховську ГЕС таки дізнався весь світ – 6 червня 2023 року російські окупанти підірвали дамбу водосховища, вчинивши глобальну екологічну катастрофу. Через масштаб лиха, а можливо, через циклічність та особливу жорстокість подій (знову затоплювалися села, що вже колись були поховані на дні штучного моря) зріс суспільний інтерес до історії будівництва ГЕС та його наслідків. У контексті подій, що відбулися, нового прочитання набувають і свідчення О. Довженка, залишені ним у своїх щоденниках. Метою студій є дослідження реалій будівництва Каховської ГЕС та його ідеалізації за матеріалами щоденників митця. Його художньо точні, багатозначні за смислами спостереження не раз цитувалися дослідниками теми затоплених сіл, проводилися паралелі творчості письменника з фольклорними мотивами [2; 7]. Нам видається важливим проаналізувати мотив передчуття катастрофи, що простежується в записах, зроблених упродовж перебування Довженка в Каховці.

«З таких, як він, у давнину поставали чаклуни, ворожити або може, й пророки», – написав про Довженка Олесь Гончар. У тому, що, як і вони, митець бачив справжню суть подій, які відбувалися довкола, умів зазірати в майбутнє, пам'ятаючи про його причин-

но-наслідковий зв'язок з минулим, переконуешся щоразу, коли читаєш його щоденники. В умовах нинішньої російсько-української війни здається, що все пережите письменником у війну, стосується також сьогодення. Так само, як і раніше, страждає земля, природа, усе живе. Екоцид – одна із граней сучасної війни.

Олександр Довженко починав роботу над «Поємою про море» ще за життя сталіна, у статусі напівопального митця. Після смерті диктатора цей статус зазнав певних трансформацій, однак довіри митцеві у влади більше не було, про що свідчить заборона Довженкові працювати в Києві, на студії, що нині називається його ім'ям. Попри всі навколишні обставини, кінорежисер з притаманними йому емпатією та хистом, фіксує масштабність новобудови та безмежність катастрофи, що розгортається на його очах. Комуністичний пафос, присутній у сюжетних лініях сценаріїв, документальних та художніх замальовок про нове море, може ввести читача щоденників в оману. Видається щирою віра їх автора у «світле майбутнє», але згодом починаєш розрізняти рефрени самонавіювань, самозаклинань «маю творити легенду», «велике море», «працюю на великих будовах комунізму», поволі прилучаєшся до того ж передчуття лиха.

25 листопада 1952 року Довженко описує «дивну річ», що відбулася з ним у готелі в Каховці. Написавши першу сторінку сценарію майбутнього фільму про море, він раптом «гірко заривав уголок: ніколи нічого подібного не було в моєму житті і що воно могло означати, ума не приложу. І досі, згадуючи той вечір, я впадаю в сум, **неначе щось вороже, сумне і неухильне стає передо мною**» [6, с. 702]. Можливо, у ту саму мить творчий дух генія прозрів усю глибину лиха, що постане згодом, із сучасною катастрофою включно. Показово, що в щоденниках будівництво, яке ведеться, і примусове переселення людей зокрема, письменник називає «війною». Про його власні та людські сльози в щоденнику й далі буде багато згадок.

Усі події, що розгортаються довкола будівництва водосховища, у щоденниках об'єднані трьома глобальними темами: природа, історія, люди. Детальніше зупинимось на кожній із них.

Природа. За планом будівництва дніпровська вода мала зросити засушливі південні степи, збільшуючи таким чином урожайність. Згодом з'ясувалося, що потужності нового моря для цього недостатньо, тому будівництво штучних водойм на Дніпрі тривало. За сучасними підрахунками, економічна вигода від їх спорудження мінімальна. Шість штучних водойм на Дніпрі потопили понад 500 тис. гектарів родючих полів – утричі більше, ніж планувалося зросити в Криму [10]. Коли споруджували Каховське водосховище, було знищено унікальні за врожайністю та ландшафтом Кінські плавні, або Великий Луг. Під водою опинилися 28 населених пунктів, близько 30 тис. гектарів родючої землі, зникло понад 60 дрібних річок і озер, «ліквідовано цілий ландшафтний регіон, біокомплекс – регулятор місцевого клімату, унікальний біофільтр, неоціненна комора природних ресурсів (рибних, рослинних, мисливських тощо) [8, с. 654–655].

Довженко глибоко, як особисту втрату, переживає неминучу загибель цього прекрасного історичного ландшафту. Він журиється, що немає художників, які могли б увічнити для нащадків місцеві краєвиди, що скоро зникнуть назавжди. Любов письменника до природи проявляється в увазі до кожного окремого дерева – груші, осокара, крилатого волоського горіха на подвір'ї, що художньо осмислюються як дерево роду. Дивлячись на острів Козацький з озером, порослим лататтям і вербами, що «наче збіглись докупи, рятуючись від якогось невидимого ворога», зауважує, що немає більш виразного дерева, ніж верба. На його думку, навіть телеграфний стовп – відредаговане дерево [6, с. 466]. Такий сумний жарт про цензуру.

Приреченість природи особливо болить письменникові, тому так часто трапляють-

ся сцени прощання (з річками Підпільною, Конкою, з плавнями), слова подяки цій землі (святій землі). Споглядаючи дно майбутнього моря під шум перфораторів та моторів машин, він бачить там Великий Луг, «веселе те дно і прекрасне..., села, мов голубі стая». Замість річки, засипаної піском, тепер «на довгі кілометри труби іржаві». Від цього «немає сили, серце велике болить». Міркування про «нову велику красоту в динамічному втручанні людського колективу в природу» закінчуються гіркою іронією і невтішним прогнозом: «Вже не любитель, не естет, і не плазун-хлібороб – високоосвічений і озброєний колектив прийшов таки на землю, господар землі і її лікар-комуніст. Наче більш оптимістичний пейзаж сучасності – пейзаж з тюрми з нашими сучасними машинами» [6, с. 561]. Індустріальний розвиток України радянськими ідеологами розглядався як протипага її високій селянській культурі, знищення якої проводилося всіма можливими засобами. Як показав історичний досвід, «лікарі-комуністи» перетворили на болота та пустелі тисячі гектарів родючої української землі, а пейзаж з вікна тюрми на довгі роки став звичним для багатьох мільйонів українців.

Під час затоплення плавнів, Великого луку постраждала значна кількість тварин, птахів; багато з них належали до видів, що через це зникли. У нарисах до сценарію фільму часто трапляється образ птаха. Птахи, що втратили місця гніздування, орієнтири при поверненні з вирію і тепер кричать, тужать, кружляючи над водою, асоціюються з людьми, що так само навіки втратили свій дім. Як художній прийом, в опис вводиться голосіння за птахами.

Після заповнення котлована водою море почало наступати й на ту частину суші, що не підлягала плановому затопленню. У листопаді 1954 року піднялась вода, «стали гади з плавнів утікати – гадюки, вужі, полози, жаби, криси тисячами, батальйонами. Страшно було глянуть. А тут на березі вже крига, так на кризі багато замерзло, а багато й поховалось

по дворах» [6, с. 659]. Зважаючи на масову загибель диких тварин, влада встановила нагороду за порятунок окремих видів: оленів, лисиць, єнотоподібних собак. Джерела повідомляють, що таких випадків було десь близько 10. На одній зі сторінок щоденника О. Довженко пише, що його герой хоче, щоб у майбутньому теж були хижі звірі й додає від себе: «Нічого, ми виховаємо у них новий інстинкт – дружби з людиною». Це своєрідне авторське відсилання до майбутнього комуністичного раю, за аналогією з біблійним, у якому хижими звірі стали лише після гріхопадіння людей.

Насправді мешканці затоплених територій мали досвід приручення диких звірів, зокрема змій, які більшістю людей сприймаються негативно. Розповідь про дружбу жінки з полозом записала З. Гудченко [3, с. 94]; історію про хлопця із цих місць, що засинав, обклавшись гадюками, згадує Олесь Гончар [4, с. 149]. Окремим героєм довженківських сюжетів є персоніфікований Дніпро, якого він прославляє, зізнається в любові, дякує за прожите на його берегах життя українства. Розмовляючи з духом річки, герой майбутнього фільму каже: «Довольно вже, годі ревти. Тепер, брат, потечеш тихенько згідно партійній дисципліні» [6, с. 526]. Подальші партійні директиви з перетворення могутньої ріки (створення нових водойм, чергове затоплення ще 45 тис. сіл) лякають О. Довженка, і він пропонує відмовитися від цих планів, називаючи майбутні моря «тощими коровами фараона».

Історія. Історичний контекст щоденників показує намагання митця зберегти, утримати минулу історію краю (скіфів, лицарів запорозьких, прадідів хліборобів), щоб вона не зникла з пам'яті нащадків, не потонула разом з козацькими хрестами на морському дні, а хоч якось матеріалізувалася в новому індустріальному просторі. Будівництво ГЕС розглядається ним також як момент творення нової історії, щасливого майбутнього. Саме словом «творення» Довженко намагається приглушити біль від втраченої

родної та культурно-історичної спадщини, свідком якої мав бути. Для фільму плануються сцени народження дитини; господаря, що не хоче покидати своєї оселі, вітають з днем народження моря. Знесена бульдозером хата – така жертва-подарунок іменинникові. Сучасні історики (С. Білівненко, О. Алфьоров) вважають, що, окрім стратегічних завдань зрошення Криму, споруджуючи Каховську ГЕС, Москва мала на меті ще й знищення національної пам'яті українства. Були затоплені території шести козацьких січей (Томаківської, Базавлуцької, Чортомлицької, Микитинської, Кам'янської, Нової (Підпільнецької), які асоціювалися з історією козацтва.

Залюблений в українську історію, Довженко перевідує всі історичні пам'ятки на місці будівництва. «Скільки краси я глибоко відчув тут і зрозумів, чому саме прозвали її Січ – мати і Великий дуг – батько. Ніколи не забуду оцю гору із садом. Скоро, скоро сховається все під воду на віки», – записує він свої відчуття. Тривала радянська Україна за цей час вже дала взнаки: «нікопольськими райкретинами» зруйновані прекрасні козацькі церкви (Покрови Пресвятої Богородиці в Покровському), молодь із с. Капулівка не знає, де могила Сірка і хто це такий. У зоні затоплення працювала археологічна експедиція Інституту археології Академії наук, але невдовзі подальше проведення експедицій було визнане недоцільним і роботу згорнули.

Про трепетне ставлення Довженка до селянської хати написано багато ним самим та дослідниками його творчості. У записках каховського періоду часто трапляється образ хати – прекрасної, міцної, збудованої ще запорожцями (таку треба перенести і зберегти для нащадків), чи старої, похилої, що нагадує йому трагічну маску Есхіла, хати в Британах з рушниками й темними сволоками, що переносить його у світ дитинства, повертає почуття рідного простору. Кінорежисер бачив великий потенціал народної архітектури, «глиняної куль-

тури», що теж гинула на його очах, поступаючись новій типовій забудові барачного типу.

Аби якось вплинути на цей процес, Довженко пише до Ради Міністрів УРСР доповідну записку «Про художнє оформлення майбутнього Каховського моря», звертається в Академію архітектури, зустрічається з архітекторами, що будували місто Нову Каховку. Після цього там почала працювати група архітекторів на чолі з Григорієм Довженком, яка декорувала будинки «кам'яними вишиванками» [5]. Були реалізовані й інші задуми митця: на воротах шлюзів постали козацькі чайки, була збудована пласка тераса на даху Будинку культури як оглядовий майданчик. Інші авторські проекти з увічнення в новому будівництві української історії залишилися нездійсненими. Можливо, через їх грандіозність: тут символічно мали поєднатися всі сторінки історії – палеоліт, скіфи, давньоруські князі, козаки, місцева геральдика й зображення фауни, пам'ятники червоноармійцям та тогочасним вождям. А може, через імперські зазіхання на нашу давню історію, що згодом проявилися в її переписуванні. Тож тисячі унікальних історичних пам'яток опинилися на дні водосховища.

Люди. На будівництві Каховської ГЕС за різними підрахунками працювало від 12 до 15 тис. робітників. Соціальний, етнічний склад працівників був досить строкатим. Тут працювали полонені німці, румуни, в'язні, що звільнилися з ГУЛАГу, недавні військовослужбовці, вільнонаймані працівники, завербовані з різних регіонів країни. Переважну кількість склали жінки, які часто калічилися від важкої праці, втрачали здоров'я. Після війни чоловіків бракувало.

Серед молоді було багато сиріт. Більшість людей працювали за проживання в бараках та їжу; невисоку зарплату виплачували із затримкою. О. Довженко отримав дозвіл перебувати на будівельних майданчиках, відвідувати виробничі наради, спілкуватися із селянами, яких вимушено переселяли.

Тут він шукав прототипів майбутніх героїв фільму, переймався долями живих людей. Почуття власної важливості, причетності до значимих подій, громадська, творча активність надихали та окрилювали митця.

У щоденнику він часто зізнається в любові саме до цих людей. Серед увічнених письменником постатей, характерів помітний поділ на будівельників (тих, хто працював безпосередньо біля водосховища) і на селян, колгоспників, яких вимушено переселяють. Вони відрізняються характерами, поведінкою, світоглядом. Окрему категорію складають чиновники та функціонери різного кшталту, часто із заувагою про некомпетентність чи хамське поводження. Як зазначає С. Тримбач, «Довженко як автор потребував своєрідної “приватизації” даного часу і простору, в який поселяє самого себе і найближчих, найрідніших людей» [9, с. 589]. Тому в сценарних замальовках з'являється його батько, що колись припливав у ці степи найматися на роботу в маєток Фальц-Фейна. Можливо, так режисер намагався поєднати минуле з теперішнім, «заякоритися» в ньому.

Здається, у теперішньому часі серед усього того люду проживав лише він сам. Селяни («старенька покинута ненька», що плаче біля старої хати; жінка, змучена роботою, дітьми; господар, що згоден жити на острові, аби лиш не кидати хати; голова колгоспу, який скаржиться, що на землі нікому працювати) здебільшого сумують за минулим. Їх теперішнє жорстоке, бо все дороге й рідне руйнується на очах, а майбутнє невідоме. Будівельники, переважно «молоді, веселі, повернуті вперед», зреклися минулого (стріх на хаті; їм не шкода птахів, що втрачають свої гнізда; соромно за батьківську любов до землі), теперішнє важке, напівголодне, тому всі мрії про майбутнє – обіцяний комуністичний рай. О. Довженко наводить приклад нового літочислення в їх середовищі, коли події особистого життя пов'язують з подіями на будівництві: син народився, коли клали перший бетон.

Наскільки реальні описані Довженком будівничі ГЕС з їх ентузіазмом та пафосом, проголошуванням лозунгів, перевиконанням планів на 100 відсотків? Чи вони створені його творчою уявою? Нам видалося цікавим залучити до статті фрагменти зі щоденника 24-річного маляра, комсомольця Павла Цокоти: «Будущее, ну а как же не быть в него влюбленным сейчас?», «Над усим цим кипучим потоком людської праці ллється пісня миру. Всюду на ділянках плакати з любовно виведеними словами: “Бригада стала на вахту миру!”. З радісним почуттям ми слухаємо пісню миру, вона кличе нас на великі трудові подвиги в ім'я щастя людей» [1, л. 10]. Щоденник був наданий Цокотою для переписування учасникам фольклорної експедиції ІМФЕ на будівництво ГЕС у 1951 році. До складу експедиції, крім науковців, входив кобзар І. Іванченко, очевидно, щоб, надихнувшись побаченим, оспівати його.

Важкість, проблемність буття об'єднує селян і будівельників. О. Довженко відзначає сумні, стомлені обличчя, поганий одяг. «Колосально пусто в хатах, ніхто нічого

немає і життя нікому нічого, крім труда і їжі, не обіцяє». Тому п'ятеро жвавих дівчат у «кухвайках», що співають, їдучи зверху на машині, раптом чіпляють своєю енергією, стають епізодом для майбутнього фільму.

Передчасна смерть 1956 року забрала геніального митця. Йому не вдалося зняти фільм, побачити майбутнє своїх молодих героїв. Нащадки переселенців та будівничих, ті, що залишилися жити на березі спорудженого ними колись моря, ще раз постраждали від нього. Після підриву дамби ворогом було затоплено 80 сіл. Коли вода зійшла, через рік на дні колишнього водосховища виріс вербово-тополинний ліс. Відтворюється природне біорізноманіття, з рослинами й тваринами включно; археологічні пам'ятки опинилися на суходолі. З'явилися неспівні припущення про можливість повернення Великого Лугу. Видається, що слідом за Довженком, який вірив у нескореність українства, стійкість народного духу, можемо вважати це явище глибоко символічним, таким, що дарує надію на те, що всяке лихо обов'язково буде переможене.

Джерела та література

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 14-5. Од. зб.162. Матеріали фольклорної експедиції 1951 року, проведеної в район будівництва Каховської ГЕС. 110 аркушів.
2. Боса Л. Зміни ландшафту Подніпров'я у ХХ столітті як соціокультурна проблема. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 10. С. 53–64.
3. Гудченко З. Село на пониззі Дніпра. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 91–100.
4. Гончар О. Щоденники : у 3 т. Т. 3: 1984–1995. Київ : Веселка, 2004. 606 с.
5. Гунько О. Урбаністичний ентузіазм Олександра Довженка. *Нова Каховка*. 2 жовтня 2023 р. URL : <https://novakahovka.city/articles/315820/urbanistichnij-entuziazm-oleksandra-dovzhenka>.
6. Довженко О. Щоденникові записи. 1939–1956. Харків : Фоліо, 2013. 879 с.
7. Коваль-Фучило І. Пам'ять про затоплення: творчість Довженка і усні наративи. *Народознавчі зошити*. 2020. № 6 (156). С. 1445–1453. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2020.06.1445>.
8. Лазуренко В., Чепурда Г. Затоплені села. *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2022.
9. Тримбач С. Олександр Довженко. Загибель богів. Ідентифікація автора в національному часо-просторі. Вінниця : Глобус-Прес, 2007. 800 с.
10. Шама О. «На березі люди плакали». 70 років тому будівництво Каховської ГЕС затопило херсонські села, а життя їхніх мешканців перетворило на пекло. *NV/New voice*. 11 червня 2023. URL : <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/kahovska-ges-dlya-chogo-buduvali-v-srsr-naslidki-i-zhertvi-ukrajinciv-istorik-novini-ukrajini-50330250.html>.

References

1. *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audiorecordings of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Ukraine*. Fund 14-5, Unit of Issue 162. Materials of a Folklore Expedition of 1951 to the Area of the Kakhovka Hydroelectric Power Station Construction. Folios 110 [in Ukrainian].
2. BOSA, Liubov. Changes in the Landscape of the Dnipro Lands in the 20th Century as a Socio-Cultural Problem. *Folk Art and Ethnology*, 2012, no. 10, pp. 53–64 [in Ukrainian].
3. HUDCHENKO Zoia. Village on the Lower Dnipro River. *Folk Art and Ethnography*, 2007, no. 2, pp. 91–100 [in Ukrainian].
4. HONCHAR, Oles. *Diaries: In Three Volumes*. Vol. 3: 1984–1995. Kyiv: Rainbow, 2004, 606 pp. [in Ukrainian].
5. HUNKO, Oleksandr. Urban Enthusiasm of Oleksandr Dovzhenko. *New Kakhovka*, October 2, 2023. Available from: <https://novakahovka.city/articles/315820/urbanistichnij-entuziazm-oleksandra-dovzhenka> [in Ukrainian].
6. DOVZHENKO, Oleksandr. Diary Entries. 1939–1956. Kharkiv: Folio, 2013, 879 pp. [in Ukrainian].
7. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. Memory on the Flooding: Dovzhenko's Works and Oral Narratives. *The Ethnology Notebooks*, 2020, no. 6 (156), pp. 1445–1453. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2020.06.1445> [in Ukrainian].
8. LAZURENKO, Valentyn, Hanna CHEPURDA. Flooded villages. In: Viktor DANYLENKO, ed.-in-chief. *Ukrainian Society in the 1960s–1980s. Historical Essays*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2021, 959 pp. [in Ukrainian].
9. TRYMBACH, Serhii. Oleksandr Dovzhenko. The Death of the Gods. Identification of the Author in the National Time-Space. Vinnytsia: Globe-Press, 2007, 800 pp. [in Ukrainian].
10. SHAMA, Oleh. "People were Crying on the Bank". 70 Years Ago the Construction of Kakhovka HPP has Flooded Kherson Villages, and Turned the Lives of their Inhabitants into the Hell. *New Voice*, June 11, 2023 [online]. Available from: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/kahovska-ges-dlya-chogo-buduvali-v-srsr-naslidki-i-zhertvi-ukrajinciv-istorik-novini-ukrajini-50330250.html> [in Ukrainian].

Отримано / Received 09.08.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 05.12.2024